

настоящее время относятся к малочисленным этническим группам, которые исторически проживают на территории Брестской области (570 чел.). 87 % их численности проживает в городах областного подчинения.

Выделение группы «другие национальности» достаточно условное. К этой группе относятся представители всех остальных малочисленных (менее 1000 человек) некоренных этнических групп, которые проживают на территории исследуемого региона. Самыми многочисленными национальностями (более 500 человек) из данной группы являются армяне, цыгане, татары, азербайджанцы. По переписи населения 2009 г. в регионе проживает 19,8 тыс. представителей группы «другие национальности», 76 % из них проживает в городах областного подчинения.

Таким образом, в послевоенный период на фоне пополнения этнического состава населения региона выходцами из национально-территориальных образований СССР активно протекает процесс монотизации этнической структуры населения исследуемого региона за счёт сокращения численности исторически проживающих на территории области этнических меньшинств (евреев, татар, поляков), а с 1989 г. – других нетитульных этнических групп. В настоящее время Брестская область по национальному составу является моноэтническим или однонациональным регионом с незначительным представительством этнических меньшинств (до 20 %) с тенденцией упрощения этнической структуры населения.

Источники и литература

1. Национальный состав населения Брестской области. Статистический сборник. – Брест : Брест. обл. управ. статистики, 2001. – 362 с.
2. Национальный состав населения: Брестская область. Статистический бюллетень по результатам переписи населения в Республике Беларусь 2009 г. / под ред. В. И. Зиновского / Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://belstat.gov.by/homep/ru/perepic/2009/itogi1.php>. Дата доступа: 25.10.2014.

УДК 911.37(477.61)

В. О. Беліков – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Історико-географічні особливості формування поселенської мережі прикордонних територій (на прикладі північних районів Луганської області)

*Роботу виконано на кафедрі економічної і соціальної географії КНУ ім. Т. Шевченка
Науковий керівник: **К. В. Мезенцев** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної і соціальної географії КНУ ім. Т. Шевченка*

Розглядаються історико-географічні особливості формування поселенської мережі прикордонних територій (на прикладі північних районів Луганської області). Виділено три періоди історичного розвитку північних районів Луганської області.

Ключові слова : поселенська мережа, прикордонні території, періодизація.

Bielikov V. A. History-geographical Features of Forming of Settler Network of Frontier Territories (on the Example of Northlands of the Luhansk Region). The history-geographical features of forming of settler network of frontier territories (on the example of Northlands of the Luhansk area) are examined. Three periods of historical development of Northlands of the Luhansk area.

Key words: are a settler network, frontier territories, division into periods.

Актуальність дослідження. Останнім часом спостерігається особливе загострення соціально-демографічних, економічних та інших істотних проблем, характерних для поселенської мережі прикордонних територій України. Ці проблеми не минули й аграрну північ Луганської області, фактор прикордонності у формуванні системи розселення якої весь час був одним із визначальних. Це пояснюється, з одного боку, притаманним нашій державі процесом незавершеної урбанізації, а, з іншого, економічним, соціальним, культурним спадом у віддалених від обласного центру територіях, зумовленим низкою перешкод, пов'язаних із недостатньо ефективним використанням соціально-економічного потенціалу.

Важливою передумовою вирішення зазначених проблем є, насамперед, ретельне дослідження історико-географічних особливостей формування поселенської мережі досліджуваних прикордонних територій (у нашому випадку півночі Луганської області), що зумовлює актуальність дослідження.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення історико-географічних особливостей формування поселенської мережі прикордонних територій (на прикладі північних районів Луганської області), що передбачає виконання таких дослідницьких завдань: обґрунтування періодизації становлення та розвитку поселенської мережі досліджуваної території; виділення часових проміжків та виявлення головних рис кожного періоду та етапу щодо формуванні поселенської мережі північних районів Луганської області.

Виклад основного матеріалу. На формування поселенської мережі й господарства аграрної півночі Луганської області великий вплив мали історико-географічні фактори. Під останніми розуміємо такі події в історії краю, що знайшли відображення в особливостях формування мережі поселень, розселення населення, етнічному, демографічному, соціальному складі населення тощо.

Одним із найважливіших завдань, що виникають під час аналізу історико-географічного матеріалу, є необхідність розробки періодизації, тобто виділення часових проміжків (періодів та етапів). Проведене дослідження дозволило встановити та схарактеризувати три основні періоди у розвитку північних районів Луганської області, що знайшли відображення в різних літературних джерелах, а саме: *колонізаційний* (поєднує два етапи), *радянський* та *пострадянський* (сучасний).

Початком історичного відліку значимих для сучасної півночі Луганщини подій вважаємо не період неоліту (VI–IV тисячоліття до н. е.), коли на її території, за висновками археологів, уже з'являються перші поселення, а значно пізніші історичні часи. Адже тільки з XVI ст., до того безлюдна та спустошена кримськими татарами територія (так зване Дике поле), починає активно заселятися й освоюватися поселенцями.

Перший етап колонізації визначений нами в хронологічних межах від другої половини XVI ст. й до кінця XVIII ст. Формування перших поселень пов'язане з освоєнням Дикого поля («нічийних» земель) біглими українськими та російськими селянами, козаками, з розширенням території Російської держави за рахунок порубіжних із Кримським ханством земель та необхідністю укріплення південно-західних кордонів. Цей етап характеризується формуванням нестійкої мережі осілих козацьких, службових та селянських поселень, географічно наближених до р. Айдар. Так, у XVII ст. з'являється слобода Стара-Біла (пізніше – Бельський

«городок», із 1797 р. – місто Старобільське), Шульгин-городок (тепер – селище Шульгинка), села Лиман, Калмиківка Старобільського району. Серед поселень, появу яких історики пов'язують із XVIII ст., значаться села Байдівка, Проїждже, Караяшник, Світле, Джемільне, Верхня Покровка, Нижньопокровка, Кам'янка, Єгорівка, Тарабани (Старобільський район). Більшість цих поселень розвивались як сільськогосподарські, хоч деякі виконували роль «сторож» – сторожових постів, що створювалися на віддаленні від Білгородської лінії укріплень.

Соціальний склад заселенців був різноманітний – козаки, селяни та поміщики, служилий люд, пізніше – купецтво. Були й вищі чиновники російського трону, яким були подаровані землі (наприклад, князі Раєвські мали свої володіння в районі сучасного Старобільська) [2, с. 10]. Заселенці представляли Правобережну та Лівобережну Україну (Чернігівщину та Полтавщину), Курську, Тульську, Тамбовську, Орловську, Воронежську губернії тощо. «Через Приайдар'я проходили шляхи, якими спілкувались донські та запорозькі козаки, підтримували дружні стосунки» [2, с. 9].

Другий етап колонізаційного періоду тривав із кінця XVIII ст. до початку XX ст. У цей час теперішня північ Луганської області офіційно перебуває й розвивається в складі Російської імперії. Важливе значення для розвитку краю мали адміністративно-територіальні перетворення: набуття слободою Стара-Біла статусу повітового міста (01.05.1797 р.), яке стало центром Старобільського повіту, спочатку в складі Слобідсько-Української губернії, з 1802 р. – у складі Воронежської, а з 1824 р. – у складі Харківської губерній. Серед інших подій, що прискорили розвиток території, відзначимо аграрну реформу 1861 р. (відміна кріпацтва), будівництво Південно-Східної залізниці Ростов-на-Дону – Воронеж (1872 р.) та гілки Лисичанськ – Куп'янськ (1895 р.). Остання пройшла західною частиною Старобільського повіту, до складу якого входили більшість районів півночі Луганської області.

Протягом зазначеного хронологічного періоду відбувається приплив переселенців, яких приваблюють вільні землі. У соціальному складі населення виділяються такі групи, як селяни, ремісники, торговці, купецтво, промисловці. Швидко розростається мережа поселень. Посилюється роль міст та селищ міського типу – Старобільськ, Біловодськ, Марківка, Новопсков, Троїцьке та ін. Місто Старобільськ, залишаючись слободою середньої величини (у 1842 р. – 1549 мешканців) [2, с. 38], тим не менш стає найбільшим за значенням адміністративним, господарським та культурним (духовним) центром однойменного повіту.

Радянський період. Довоєнний етап (1920–1941 рр.) Після встановлення радянської влади відбувається низка адміністративно-територіальних перетворень, значимих для території сучасної аграрної півночі області. З 1920 р. по 1923 рр. Старобільський повіт входить до складу Донецької губернії. Після реформи 1923 р. замість повітів уведено округи, то ж у межах колишнього повіту було утворено Старобільську округу в складі 14 районів – Старобільського, Смолянинівського, Новоайдарського, Олександрівського, Кам'янського, Марківського, Мостівського, Новоастраханського, Білолуцького, Осинівського, Євсугського, Стрільцівського, Біловодського та Білокуракинського (всі назви районів на сьогодні повністю співпадають з назвами їх адміністративних центрів). Такий склад округи зберігався аж до 1930 р. У 1925 р. Донецьку губернію було ліквідовано й Старобільська округа перейшла у пряме республіканське правління. У 1930 р. округи скасовано, замість них утворено райони, які у 1933 р. увійшли до складу Сталінської області (Донецькою вона стала з 1961 р.), а з 1938 р. – до складу Луганської області (яку було виділено зі складу Донецької).

На цьому етапі відбувається подальше зростання чисельності населення північних районів області та розширення мережі поселень.

Прискорена індустріалізація Донбасу та зростання міст потребували продовольства. Більшість районів півночі Луганщини розвивалися як продовольча

база індустріального півдня. Колективізація (1930–1932 рр.) супроводжувалася примусовим тотальним укрупненням сільськогосподарських господарств, розкуркулюванням, репресіями, голодом, що негативно вплинуло на розвиток краю.

У 1935–1936 рр. на північ Луганської області були переселені селяни з Пулинського району Київської області, Ізяславського району Хмельницької, Новоград-Волинського, Волочиського, Володарськ-Волинського, Баришівського районів Житомирської області [1, с. 8]. У 1937–1938 рр. німецькі переселенці зазнали сталінських репресій. А у вересні 1941 р. всі німецькі сім'ї, що залишилися, були переселені до Казахстану й Уралу. Отже, етнічний склад населення півночі Луганщини формувався за активною участю двох основних етносів – українського та, меншою мірою, російського.

Після німецької окупації, яка тривала з 1942 до 1943 рр., почалося відродження промисловості, сільського господарства та соціальної сфери.

Післявоєнний етап (50–80 рр. ХХ ст.) характеризується остаточним формуванням системи розселення, поселенської мережі, етнічного, демографічного, соціального складу населення та господарської спеціалізації. Важливими подіями, що сприяли розвитку розгалужених зв'язків між поселеннями північної частини Луганщини, стають налагоджене автомобільне сполучення, створення нових переробних підприємств, або збільшення потужності вже існуючих (що суттєво збільшило радіус їх сировинних зон), будівництво газопроводу Ставрополь–Москва, що пройшов через північ Луганщини, розширення соціальної сфери тощо. Разом із тим, помилки в аграрній політиці, зокрема, штучне укрупнення колгоспів та радгоспів, призвели до занепаду багатьох «неперспективних» сіл та хуторів. Значною мірою цьому сприяли й такі фактори, як прискорена індустріалізація південної частини області, посилення відмінностей між міськими та сільськими поселеннями в частині соціальних стандартів та, як наслідок, відтік молоді до міст півдня.

З розпадом СРСР та утворенням незалежної України починається новий – *трансформаційний період* розвитку регіону. Зміна геополітичних реалій, умов господарювання, реформи в сільському господарстві та інших галузях, зростання мобільності населення тощо – все це кардинально змінило соціально-економічну та демографічну ситуацію, вплинуло на систему розселення регіону.

Висновки. В історичному розвитку Луганщини, зокрема її північної частини, виділено три періоди: *колонізаційний* (перший етап колонізації визначений нами в хронологічних межах від другої половини ХVІ ст. й до кінця ХVІІІ ст.; другий етап із кінця ХVІІІ ст. до початку ХХ ст.), *радянський* (довоєнний та післявоєнний етапи) та *пострадянський* або *трансформаційний*. У процесі історичного розвитку сформувались етнічний, конфесійний та соціальний склад населення, система поселень, спеціалізація господарства, транспортна мережа тощо. Історична багатострокатість, відношення багатьох історичних постатей до розвитку регіону створює передумови для використання багатьох об'єктів на території півночі області з метою пізнавального та наукового туризму.

Джерела та література

1. Державний архів Луганської області. Фонд № Р-1186, опис № 1, № справи 79. – 16 с.
2. Мирошніченко І. Е. Старобельщина – жемчужна Приайдарья / І. Е. Мирошніченко. – Луганск : ООО «Виртуальная реальность», 2011. – 252 с.